

ПІЗНАВАТИ ІНШОГО ПО-ІНШОМУ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ФЕНОМЕН ГАРЛЕМСЬКОГО РЕНЕСАНСУ

Шимчишин М. Гарлемський ренесанс (історія, теорія, поетика та афро-американська самість). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 320 с.

Наукова дискусія про афро-американську літературу вже не один рік точиться на теренах України, як й інших пострадянських країн, беручи свій початок ще в науці радянського періоду¹. Але сталося так, що афро-американська тема в нас здебільшого висвітлювалася або у зв'язку з комплексом південної проблематики в літературі США (рабовласництво, Громадянська війна, Реконструкція), або увагу дослідників привертала художні феномени середини та другої половини ХХ ст. (творчість Р. Райта, Дж. Болдуїна, Т. Моррісон, Е. Вокер, афро-американська течія Руху за громадянські права, питання мультикультуралізму тощо). Проте в тіні залишався цілий шар афро-американської літератури та культури 1910 – 1930-х років – так званий Гарлемський ренесанс.

Можливо, така неувага вітчизняних дослідників зумовлювалася незначністю самого цього художнього явища? Але як може бути неважливим явище, котре знаменувало собою цілий етап у розвитку афро-американської і ширше – американської літератури та культури? Більше того, без розуміння Гарлемського ренесансу як своєрідної проміжної ланки між негритянською художньою традицією Старого Півдня та естетичними пошуками чорношкірих митців ХХ ст. залишаться не поясненими сутнісні культурні й навіть соціально-політичні процеси в США. Так, приміром, буде незрозуміло, як славетний дядечко Рітус² згодом перетворився на несамовитого Сина Америки³; який зв'язок між духовним спірічуелзом та молодіжною хіп-хоп культурою; як саме афро-американський складник став настільки визначальним для американської культури в цілому; і зрештою, як усередині народу, котрий майже 250 років тримався в умовах найлютішого рабства і ще 100 років долав найжорстокіший расизм та порушення прав людини, змогла з'явитися така велична постать, як Мартін Лютер Кінг, а ще й чорношкірий американець став Президентом США? Певною відповіддю

на всі ці питання й буде літературознавче дослідження Гарлемського ренесансу, який насамперед відбувався як художній феномен⁴, але такий, що мав визначальні наслідки для розвитку цілого суспільства.

Причини ж малого інтересу радянських науковців до цього феномену мають здебільшого ідеологічний характер. Творчість гарлемців була надто модерністською, іноді навіть богомню для радянського читача. Крім того, ідеологічні настанови натхненників Негритянського відродження не зовсім збігалися з “лінією партії” – були не бажаними соціалістичними, а націоналістичними, тобто проголошували самоствердження чорної раси (чи нації) на всіх соціальних щаблях. Утім були і об'єктивні причини малодослідженості літератури гарлемського періоду в СРСР, зокрема тривала загубленість багатьох текстів гарлемців та гарлеміток у самих США.

Задля справедливості слід зауважити, що і в американському літературознавстві не все було так просто з дослідженням Гарлемського ренесансу. Причини, ясна річ, також ідеологічні. Довгі роки це художнє явище не просто не вивчалось

¹ Окремі аспекти цієї теми у своїх працях висвітлювали, приміром, А. Ващенко, Н. Висоцька, Т. Денисова, М. Коренева, О. Панова, Ю. Стулов, Т. Цинцадзе та ін.

² Персонаж збірок афро-американських казок, виданих у 1880–1890-х рр. Дж. Ч. Харрісом.

³ Ідеться про головного героя роману Р. Райта “Син Америки” (*Native Son*, 1940).

⁴ Як наголошує відомий дослідник афро-американської літератури Г. А. Гейтс-молодший, Гарлемський ренесанс був “спробою подолати расизм через творення негритянського мистецтва та літератури” [1, 27].

– твори чорношкірих авторів узагалі не входили до загальноосвітньої програми. Як зазначає відомий американознавець П. Лоутер, вивчаючи американську літературу наприкінці 1950-х рр., можна було так і не дізнатися про існування чорношкірих письменників [2]. Активізація ж інтересу до Гарлемського ренесансу в США спостерігається з кінця 1960-х рр. і знову-таки із вельми зрозумілої причини – зміни соціально-політичної ситуації в країні. Парадокс полягає в тому, що саме гарлемці доклали зусиль, аби така зміна взагалі виявилася можливою. Як зазначає у своїй книжці М. Шимчишин, позиція окремих діячів Гарлемського ренесансу “стала своєрідною прелюдією громадянських рухів середини та другої половини ХХ століття, а також мультикультуралізму як світоглядно-політичної системи, що передбачає повноцінне функціонування різних расових, національних, етнічних, гендерних ідентичностей, визнання цінності кожного окремого досвіду” (51).

Особлива увага до творчості афро-американських митців в останній третині ХХ – на початку ХХІ ст. зумовила появу цілої низки спеціальних досліджень Негритянського відродження. Спробою знайти свій підхід до висвітлення цього явища стало новітнє дослідження з американістики – монографія Марії Шимчишин “Гарлемський ренесанс”. Невпинний інтерес науковців до явища Гарлемського ренесансу зумовлений, по-перше, складністю та розмаїтістю самого художнього матеріалу, який зараховують до цього періоду, а по-друге, кардинальною зміною центральних векторів у гуманітаристиці наприкінці ХХ ст., що вимагає від науковців пошуку нових шляхів підходу до вже знайомих тем. До речі, саме такий сучасний ракурс дослідження Гарлемського ренесансу вдалося запропонувати авторці рецензованої монографії, поглянувши на творчість митців з позиції творення в їх художньому дискурсі афро-американської расової ідентичності (23). Запропонований підхід має бути особливо цікавим українському читачеві, адже передбачає застосування популярних у світі в останні десятиліття методологій етнокультурних студій, імагології та вивчення ідентичності. Більше того, уже з перших сторінок

праці М. Шимчишин стає зрозуміло, що література Гарлемського ренесансу не лише пропонує “благодатний матеріал” для досліджень у сфері ідентичності, а й виступає невід’ємним складником процесу становлення самих цих студій. Дослідниця переконливо доводить, що саме в період і в межах Гарлемського ренесансу виникає уявлення про расу/націю як артикульований (конструйований) концепт, ведеться мова про расові стереотипи та засоби художньої презентації нації; ставиться питання про канони, стандарти й норми визначення національної ідентичності тощо.

Якраз питанням, пов’язаним із визначенням центральної для дослідження М. Шимчишин категорії “расова ідентичність”, присвячено перший розділ її монографії. Авторка показує генезу та специфіку функціонування двох основних понять цієї категорії – “раса” та “ідентичність”. Стосовно формування концепту “раси” згадуються ідеї Арістотеля, погляди мислителів Середньовіччя та Просвітництва, виняткова роль Ч. Дарвіна, М. Арнольда та інших діячів ХІХ ст. Окреслюючи “метаморфози ідентичності”, дослідниця покладається на думку корифеїв у цій галузі – Е. Фромма, Ж. Лакана, Е. Еріксона, Ф. Фанона, Е. Саїда, Ч. Тейлора, Е. Аппія. Проте предмет дослідження, зрештою, зумовлює перехід від подання загальних теорій до демонстрації їх конкретного втілення в умовах американської реальності. Отже, у першому розділі праці М. Шимчишин створюється серйозне теоретико-методологічне підґрунтя для подальшої розмови.

Другий розділ книжки пропонує загальне знайомство з Гарлемським ренесансом як широким культурним феноменом. Насамперед виявляються соціально-історичні чинники, що зумовили виникнення цього явища. Серед іншого дослідниця називає міграцію чорного населення з расистськи налаштованого Півдня на більш помірковану Північ, а отже, перехід від сільського способу життя до урбаністичного; участь афро-американських солдатів у Першій світовій війні; зародження чорношкірої буржуазії та доступ кольорового населення до здобування освіти у вищих навчальних закладах. Усе це зумовило народження

негритянської інтелігенції, яка знаходила вихід своїй новосформованій самосвідомості в соціально-політичній та культурній діяльності. У розділі йдеться про культурні заходи таких діячів Гарлемського ренесансу, як В. Дюбуа, Ч. Джонсон, Дж. Фосет, А. Локк, що були досить впливовими серед чорношкірої громади та сприяли поступовій заміні образу “Старого Негра” на образ “Нового Негра” або, інакше кажучи, переродженню пригніченої ментальності колишнього раба на усвідомлення себе вільним гідним чорношкірим американцем. У праці також наголошується та роль, яку відіграли у становленні цього мистецького руху його білі прихильники, зокрема К. Ван Вехтен.

Особливо цікавим та пізнавальним, на мою думку, вийшов підрозділ “Маніфестація індексів раси в дискурсі Гарлемського відродження”. Застосовуючи культурологічний підхід і водночас сучасні методики аналізу тексту, авторка виокремлює художні елементи, які – свідомо та несвідомо – були інкорпоровані в тексти всіх чорношкірих митців цього періоду. Насамперед йдеться про формальний зв’язок цих текстів з аутентичною музичною традицією афро-американців – спірічуелсами та блюзами; відтворення комплексу релігійно-духовних уявлень чорношкірих американців; наявність романтичного образу Африки; уведення окремих елементів негритянського фольклору, зокрема на рівні форми, що виявляється у виразній асиметрії та винятковій увазі до ритму. Наведені расові маркери текстів письменників Гарлемського періоду свідчать про те, що за всієї розмаїтості цієї творчості саме тоді почала закладатися загальна естетична традиція афро-американської літератури.

Родзинкою праці М. Шимчишин видається третій розділ “Гарлемський ренесанс як складова модерністської матриці”. Уже самий факт уписування афро-американської літератури в загальний модерністський канон свідчить про якісну зміну поглядів сучасних дослідників порівняно з минулими поколіннями, коли прийнято було говорити про Гарлемський ренесанс як про “окреме явище”, у жодному разі не вимірюючи його естетику в категоріях

“білого” елітарного мистецтва доби. Авторка ж презентованої монографії не тільки говорить про твори гарлемців у контексті мистецтва модернізму, а й пояснює цим контекстом їх ідейно-тематичний базис та естетичні пошуки. У розділі вміщено цікаві спостереження дослідниці стосовно різного ставлення чорних та білих митців-модерністів до екзотичної африканської спадщини: так, якщо білі майстри часто захоплювалися африканським мистецтвом, яке відкривало для них “нові шляхи для експериментування, свободи вираження, експресії” (153) (П. Пікассо, А. Матісс, І. Стравінський, Т. С. Еліот), то чорні автори були поміркованішими, убачаючи в цих образах джерело для творення расових стереотипів.

Четвертий розділ праці М. Шимчишин уже безпосередньо присвячено розгляду художніх моделей ідентичності, репрезентованих у літературі Гарлемського ренесансу. Докладний аналіз конкретних творів гарлемців дає змогу дослідниці виявити цілий спектр способів самовідчуття чорношкірих і засобів їх текстуального кодування. Так, у романі “У пошуках срібного руна” на контрасті чорного/білого світосприйняття В. Дюбуа показав ідентичність чорношкірої людини як *іншу* відносно білої. Такий художній експеримент письменника, як наголошено в дослідженні, став водночас як заклик для чорношкірих американців до самоствердження та самоповаги, так і зверненням до їхніх білих співвітчизників із пропозицією пошуку шляхів міжрасового порозуміння. У романі Дж. В. Джонсона “Автобіографія “Колишнього чорношкірого” показана ускладнена “подвійною свідомістю” ідентичність мулата. Авторка монографії демонструє, як в умовах міжрасової напруги початку ХХ ст. така особистість перетворюється на “расового трікстера”, тобто моделює залежно від обставин своє “я” як “біле” або “чорне”. Цей образ, на думку М. Шимчишин, стає вдалою художньою знахідкою письменника, що дозволяє йому розкрити “сконструйованість сутності расової ідентичності”, а це, своєю чергою, “передбачає перспективи для налагодження міжрасового діалогу” (188). У третьому підрозділі об’єднано романи, кожен з яких по-своєму змальовує тип

урбаністичної свідомості чорношкірого мешканця Гарлема. Урбаністичний простір був новим, незвичним, а отже, часто чужим, загрозливим і навіть трагічним для багатьох афроамериканців початку ХХ ст. Дослідниця послідовно виявляє складові цього нового світовідчуття чорної людини, закарбовані в романах Р. Фішера “Мури Єрихону”, Л. Х’юза “Сміх крізь сльози”, В. Термена “Чим чорніша чорниця...”, К. Маккея “Додому до Гарлема”. Зокрема, вона називає злам “картини світу”, зумовлений зміною сільського життя на міське; зворотний бік суспільної свободи, яку чорношкіра людина одержує в Гарлемі; народження своєрідної афроамериканської субкультури (нічні клуби, кабаре) як прагнення зберегти розкутість південного способу життя в умовах скutoго повсякдення міста. Такий аналіз творів цих письменників знову повертає до думки про спорідненість мистецтва Гарлемського ренесансу з модернізмом, що найбільшу увагу приділяв проблемі відокремленої, відчуженої особистості, пригніченої тягарем технократичної цивілізації.

В останньому розділі монографії презентовано такий важливий складник Гарлемського ренесансу, як жіноча проза. Авторка показує, що таких різних, на перший погляд, мисткинь, як З. Н. Херстон, Н. Ларсен та Дж. Фосет поєднує спільне прагнення заявити про унікальність жіночого досвіду, жіночої ідентичності в умовах расово маркованого суспільства. Як В. Дюбуа, А. Локк та інші ідеологи Негритянського відродження говорили про народження “Нового Негра”, людини самосвідомої та вільної від суспільних обмежень, так і З. Н. Херстон у романі “Їхні очі бачили Бога” зобразила нову жінку, ідентичність якої формується всупереч не лише расовим, а й гендерним стереотипам. До проблеми стереотипів, як наголошує М. Шимчишин, звернулася у своєму романі “Трясовиння” і Н. Ларсен. На відміну від багатьох інших авторів

Гарлемського періоду, письменниця зосередилася не на екзотичних реаліях негритянського гетто, а вдалася до розкриття внутрішнього світу чорної людини. Створивши образ “трагічної мулатки”, вона спробувала передати особисту трагедію жінки, що відчувається алієнованою через свій колір шкіри, страждає через шаблонне ставлення до її особи, зумовлене зовнішністю. І нарешті, аналіз творчості третьої гарлемітки Дж. Фосет дозволяє авторці монографії підійти до розкриття однієї з найболючіших тем афро-американської культури – материнства. Усе божевілля та невимовний трагізм становища чорної матері за часів рабовласництва втілено у відомому вислові колишньої рабині Г. Якобз: “Рабство жакливе для чоловіків, але воно набагато страшніше для жінок, оскільки до загального тягара додаються несправедливість, страждання та приниження, що можуть трапитися тільки з жінками” (271). Тут ідеться не лише про приниження жінки через сприйняття її лише як сексуального об’єкта, а й про трагедію матері-рабині, котра не мала права ані на шлюб та родину, ані на власних дітей. Шляхи переосмислення й долання цього травматичного досвіду на сторінках творів Дж. Фосет та інших письменниць Гарлемського ренесансу стають предметом окремої уваги.

У підсумку хочу зазначити, що нова монографія запропонувала те, чого досі бракувало вітчизняній науці, – *комплексний та узагальнений* погляд на Гарлемський ренесанс як цілісний соціально-історичний та ідейно-естетичний феномен. Значущості дослідженню також додає вміщена в ньому солідна бібліографія напрацювань у цій галузі. Праця Марії Шимчишин “Гарлемський ренесанс” – це приклад сучасного виваженого підходу до осмислення образу Іншого, коли дослідницький інструментарій складають не “свої”, а “інші” категорії бачення світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Gates Jr. H. L.* Loose Canons: Notes on the Culture Wars. – New York: Oxford University Press, 1993.
2. *Lauter P.* Canons and Contexts. – New York: Oxford University Press, 1991.

Отримано 7 червня 2011 р.

Олена Дубініна
м. Київ

